

УДК 378.1+316.32

Вікторія ШАМРАЙ**ОСВІТА В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

В статті розглядається нова якість освіти в умовах глобального світу, а саме: перетворення освіти на гуманітарну технологію. У зв'язку з цим проаналізовано генезис феномена гуманітарних технологій, передумови технологізації культурного самовідтворення людини, структуру і механізм дії гуманітарної технології, невіддільною складовою якої є соціокультурна експертиза. Вирішальне значення для технологізації процесу культурного самовідтворення людини мало перетворення світу на спродукований людською діяльністю конструкт (символічний та артефактичний порядок, що тяжіє до автаркії). Відповідно змінюється диспозиція світовідношення: місце «опанування природи» посідає «використання культурних кодів». Запропонована класифікація гуманітарних технологій як системи культурних практик, що охоплюють всю сферу людської життєдіяльності. За своєю спрямованістю виокремлено п'ять основних типів гуманітарних технологій: технології залучення, технології кваліфікації, технології управління, технології комунікації та технології «підкування про себе». Освіта визначається як гуманітарна «технологія залучення». Водночас в умовах «суспільства знань» вона відіграє універсальну роль як загальнозначущий режим доступу до компетенцій.

Ключові слова: гуманітарна технологія, знання, компетенція, культурні практики, світовідношення.

Все більш поширеною та узвичаєною стає характеристика сучасної освітньої ситуації як «суспільства знань». Популярність подібного визначення — особливо в академічних колах — цілком зрозуміла. Адже завдяки йому освітянська спільнота набуває особливої соціальної значущості, стверджує себе як ключовий чинник сучасного суспільного розвитку. Через цю ідеологічну у своїй основі привабливість, поняття «суспільства знань» вживається все менш критично, його сенс все відчутніше натуралізується та втрачає необхідну рефлексивну складову.

Для визначення якісно нової форми суспільства та його соціальної динаміки вирішальне значення має не сама по собі фактичність знань. На перший план виходять режими їх існування; нова якість, яку знання надають соціальному середовищу як його конститутивний елемент; зрештою, інакший формат і зміст знань порівняно з їх традиційною формою. Ця перевага режимів існування знання над їх безпосереднім змістом характерна не тільки для сьогодення. Вона складає загальне місце способу існування знання як такого, що обумовлює значення освіти не лише для «передачі», а й для відтворення та поступу знання. Відомий культуролог М. Мід зазначала з цього приводу: «Соціальна структура суспільства й те, яким чином структурований процес освіти — тобто як знання передаються від матері до доньки, від батька до сина, від брата матері до сина сестри, від шамана до новонаверненого, від уславлених фахівців до початківців — набагато більшою мірою (ніж власне зміст знань, що передаються) визначає те, як саме люди вчаться думати, у який спосіб сприймаються і використовуються результати освіти, загальна сума окремих навичок і знань» [6, 79].

Антропологічна основа «суспільства знань»

«Суспільство знань» постає не тому, що в сьогоденні глобального інформаційного середовища роль знань «нечувано зростає». Йдеться про складну сукупність гетерогенних ефектів знань, які набувають конститутивного значення для всіх сфер життя. І то є ефекти, які засвідчують глибокі трансформації в характері самого знання. Відображаючи цей стан речей, доповідь ЮНЕСКО «До суспільств знань» констатує: «Сьогодні загально визнано, що знання перетворилося на предмет колосальних економічних, політичних і культурних інтересів настільки, що може служити для визначення якісного стану суспільства, контури якого лише починають перед нами вимальовуватися» [2, 141].

Зміна характеру, ролі та ефектів знань в глобальному світі зумовлена вирішальним чином сутнісними змінами в самому способі людського буття, втіленого в реаліях сучасної цивілізації. Не зупиняючись на розгляді всього комплексу таких змін, спробуємо визначити їх у певній генералізуючій моделі — через метаморфозу стосунків людини зі світом загалом. На сьогодні — в умовах надпотуги виробництва, досягнутої завдяки науково-технічному прогресу, породженої цим «цивілізації дозвілля», глобального інформаційного середовища та породженої ним багатовимірної віртуалізації людського існування — людина опинилася у щільному сповитку створеного нею ж символічного порядку, який затулив (і заступив) собою дійсність позалюдського світу. Протягом тисячоліть поступу культури та цивілізації, людина опановувала та освоювала світ, перетворюючи його —

більш чи менш успішно — на продуктивне середовище власного існування. Весь цей час світ для людини поставав як принципово Інший; понад те: хоч у вигляді сакральної реальності, хоч у вигляді природи, він завжди позиціонувався як вихідна і самочинна реальність, що обумовлює порядок людського буття.

На сьогодні характер світовідношення принципово змінився. Світом для людини став майже суцільно створений самою людиною символічний порядок культури. Відтак сама людина перетворилася з істоти, що опановує світ, на *користувача культурних кодів*. Звідси дістає пояснення небачена значущість знання: адже саме знання забезпечує людині режим доступу до того символічного порядку, який відтепер став для неї «всім світом».

На це можуть заперечити, що й раніше — власне, в усіх історичних формах суспільства — знання забезпечувало режим доступу до реальності. В цьому, зокрема, покликання науки як способу дістатися «об'єктивної істини» про «самі речі». Це дійсно так. Однак не слід перебільшувати можливості і масштаби пізнаваності світу — як у минулому, так і зараз. Знання були не більш як «керівництвом до дії», сама ж дія — власне сукупність стосунків людини зі світом — мала неусувну змістовну автономію. Те, що повсякчас відбувалося в режимі буття-у-світі, лише частково і непевно покривалося (і розкривалося) власне знанням. Поруч зі знанням стояв значно масштабніший *досвід* існування, зміст якого був далеко не тотожний змісту знання. Інколи він виступав не лише як автономний щодо знання, а й як цілком *незалежний* від нього.

Й на сьогодні людина знає про світ значно менше, ніж самовпевнено вважає. Однак завдяки створеній індустріальною цивілізацією потузі техніки, людина опинилась у цілком сконструйованому власними зусиллями світі. На сьогодні людина живе у власній конструкції, яка матеріально існує як неорганічне тіло цивілізації, а універсально — як всеохопний символічний порядок. Людство замкнуло себе у штучному коконі. Відтак «досвід світу» для сучасної людини став дорівнювати досвідові дешифровки культурних кодів та розпредметнення артефактів культури (з метою дістатися тих вихідних значень, якими артефакти породжені). Завжди існувавший проміжок між знанням та досвідом — тим, що людина знала про світ, та самочинністю самого світу — в умовах щільного штучного середовища наблизився до нуля.

Які ризики та небезпеки містяться у такому становищі — це окрема велика тема. Зазначимо лише, що за ілюзію існування у цілком звіданому і опанованому (себто сконструйованому людською волею, на позір «слухняному») світі людство може сплатити жорстоку історичну ціну. Наразі нас цікавить інше: які зміни (а) в самій людині та (б) в режимах існування знання тягне за собою вищеописана фундаментальна метаморфоза світовідношення?

Головна трансформація людини полягає в тому, що у цілком сконструйованому світі сама людина перетворюється на *конструкт*. Часто цю тему розглядають переважно у натуралістичному плані (як от, наприклад, Фукуяма [5]). Однак важливішим є перетворення структури людського існування. З одного боку, впливовим залишається ефект суспільства мас: людське існування деперсоналізується, в життєдіяльності індивіда спрацьовують масові сценарії, мотиви продукуються поширеними уподобаннями, найактивнішими агентами дії стають не особистості, а масмедіа та інстанції моди. В такій ситуації важко казати про *власне життя* особи. Воно майже цілковито спродуковане потужними соціальними структурами.

З іншого боку, потужне та всеохопне інформаційне середовище, характерне для глобального світу, створює нову позицію індивіда. Він опиняється перед відкритістю великого розмаїття соціальних, культурних та інформаційних мереж. Власне, особливістю сучасного світу є те, що присутньо різні за природою реальності — соціальна, етична, наукова, правова, політична тощо — виступають у вигляді інформаційних мереж. Констатуючи це, разом з тим варто зважити, що інформаційність тут — лише спосіб подачі певної реальності: радше її вигляд, аніж суть. Образно кажучи, в оболонку інформаційного продукту загорнуті певні *можливості людського існування*, відкриті для використання зацікавленими індивідами. Відтак у вигляді інформаційних мереж маємо простори відкритих можливостей, до яких особа самочинно може долучитися. Через самочинні залучення до мереж особа конструює власний кластер буття. І в цьому сенсі сама також є конструктом. «Від історії, здійснюваної в режимі масових *мобілізацій*, ми перейшли до історії, конституювальною початком якої є багатоманітні форми *мобільності*» [1, 28].

Тепер зауважимо характер трансформації в режимах існування знання, яка впливає з вище зазначеної зміни у світовідношенні. Головною тенденцією тут є технологізація всіх культурних практик. Все стає технічно організованим виробництвом. Знання не є виключенням. Воно також переходить в режим *виробництва знання*, перетворюється на різновид індустрії. Причому загальна технологізація людського світу є не тільки певною фактичністю, історично виниклим станом речей. Технологічність набуває значення достеменності, критерія дійсності як такої. Лише ту справу і ту діяльність можна визнати дійсними (а це означає: забезпеченими у своїй дієвості, належному ефекті та продуктивності), які набули технічно забезпеченого вигляду. Всезагальність техніки стала в сучасному світі не лише фактом, а й основою легітимаційних процедур — здобуття кожним елементом людського світу права на існування. Як зазначав з цього приводу Ліотар: «Легітимація оформлюється через продуктивність [виробництва]» [4, 114]; остання ж забезпечується технікою.

Цілковита технологізація світу дістає свій довершений вигляд у тому, що й самовідтворення людини стає особливим різновидом виробництва — сукупністю соціальних та гуманітарних технологій. Освіта у своїй спрямованості на людину також набуває вигляду гуманітарної технології. Понад те: серед всіх гуманітарних технологій освіта особливо значуща, її роль є універсальною. Адже саме освіта забезпечує процес самовідтворення (а відтак і поступу) всіх видів життєдіяльності, які набули технічно організованого вигляду. «Вища освіта має поставляти соціальній системі компетенції, пов'язані з її власними вимогами, покликані підтримувати її внутрішню єдність» [4, 117]. Щоб осягнути роль освіти як «поставника компетенцій», необхідно окреслити всю систему гуманітарних технологій і разом з'ясувати підвалини цього явища — тобто умови можливості набуття процесами культурного самовідтворення людини технологізованого вигляду, перетворення цих процесів на гуманітарні технології. Розглянемо це питання як передумову розв'язання іншого: яких якостей набуває освіта, легітимована як гуманітарна технологія?

Феномен гуманітарних технологій

Поняття гуманітарних технологій не можна вважати однозначним, усталеним та загально визнаним у своєму сенсі. Радше у його вигляді існує певна тематика, яка все більш активно опановується сучасною соціально-філософською думкою. Тому визначення змісту гуманітарних технологій, щоб взагалі оперувати цим поняттям, передбачає передусім виділення тієї проблемної області, яку гуманітарні технології позиціонують. Цей підхід вигідно відрізняється від узвичаєної стратегії огляду та подальшого логічного синтезу різноманітних версій поняття, що розглядається. Співставлення дефініцій та контекстів їх застосування хвибує тим, що в умовах недостатньої концептуалізації явища, позначеного поняттям, аналіз стає заручником різноманітних, часто вельми випадкових практик ad hoc-використання поняття без його належної обґрунтованості в усталеному смислово горизонті. Тому доречніше звернутися до своєрідних «точок актуалізації» поняття, які містять запит на новий теоретичний сенс, що і задовольняється відповідним новим концептом.

Очевидно, що смислове осердя гуманітарних технологій складає феномен людини. Однак цю вихідну очевидність настільки ж важливо врахувати, скільки й уникнути її впливу. Чи, точніше, аналітично розкласти загальну антропологічну презумпцію, пов'язану з поняттям «гуманітарного» взагалі. В зв'язку з цим виокремимо наступні смислові аспекти.

По-перше, людина складає предмет дії гуманітарних технологій. Однак дане твердження набуде коректного змісту лише з врахуванням того

вигляду, чи то предметної даності, якої набуває людина у силовому полі гуманітарних технологій. Було б помилково мислити людину «натурально», просто як певну істоту з відповідними їй способами існування та життєдіяльності. В гуманітарних технологіях людина є не простою даністю, а осердям людського світу — тим дієвим началом, активністю та цілеспрямованістю якого створюється вся розмаїта дійсність культури та цивілізації, яку узагальнено можна позначити як історичний світ. Людина як засновок та підстава історичного світу — ось який сенс передбачає гуманітарна технологія. Використовуючи відомі дистинкції Аристотеля, можна сказати, що гуманітарні технології цікавить формальна (сутнісна, рушійна і цільова) причина культурно-історичного світу, в якості якої виступає людина. Відтак людина як причина культурно-історичного світу та соціальної діяльності складає предмет гуманітарних технологій.

По-друге, природа гуманітарних технологій в певному сенсі виключає можливість метапозиції щодо свого предмету. Застосування гуманітарних технологій передбачає перетворення людини самою людиною. Це присутньо ситуація людського *самоперетворення*, що передбачає конститутивну роль гуманітарних технологій щодо самого людського існування. Виникає ситуація подвійної віднесеності гуманітарної технології. Вона не лише спрямовується на людину як свій предмет, а й має справу з тими культурними, соціальними, ментальними практиками, завдяки яким людина постає, набуває певних якостей та стає дієвим засновком соціального та історичного світу. Тобто гуманітарні технології є присутньо тими ж процесами соціокультурного конституювання людини, які у вигляді гуманітарної технології набувають нової, конструктивістськи спрямованої, цільовідповідної форми.

По-третє, існує відчутна непевність щодо співвідношення гуманітарних технологій з близькими їй по сенсу різновидами діяльності — соціальними технологіями, психотехніками, комунікативними та масмедійними практиками тощо. Відбувається своєрідна «полеміка понять», їх змагання за проблемну царину, пов'язану з існуванням людини і правом бути домінуючим способом її концептуалізації. Вочевидь, подібна полеміка, коли кожне з понять виступає як самодостатня смислова величина, є просто логічною помилкою. Адже самі ці поняття, як і співвіднесення їх значень, можливі лише на ґрунті та в обширі певної теорії суспільства, чи то певної онтології людини. Поза цим загальним теоретичним горизонтом подібна справа втрачає свою продуктивність.

Таким чином, ми отримали три аспекти, в яких має мислитися та аналізуватися феномен гуманітарних технологій. По-перше, це *предметна спрямованість* гуманітарних технологій. По-друге, *специфіка* гуманітарної технології як *виду діяльності*. Потретє, *співвідношення* гуманітарних технологій з *іншими соціальними та культурними практиками*.

Історико-теоретична експозиція гуманітарних технологій

Розпочнемо з ситуації суспільної дії, в якій вести мову про гуманітарні технології *недоречно*. Такою є ситуація традиційного суспільства.

Загалом кажучи, поняття «традиційне суспільство» вимагає вкрай обережного застосування через свою надмірну абстрактність. В ньому міститься надто широке узагальнення різноманітних, глибоко відмінних між собою суспільних форм. В цьому сенсі воно нагадує поняття Сходу, яким охоплюються і зводяться до вельми сумнівної єдності цивілізації, посутньо різні як в історичному, так і культурному плані. «Традиційне» у соціально-філософському дискурсі зазвичай вживається як синонім «домодерного». І лише в цьому вузькому застосуванні воно набуває певного теоретичного виправдання. Адже модерні перетворення суспільства дійсно створюють принципово нову ситуацію людського існування, радикально відмінну від всіх історичних попередників. В чому ж полягає ця якісна відмінність? Через її зміст ми зможемо досягнути ту важливу трансформацію суспільного буття, яка уможливує появу такого особливого типу соціальної практики, як гуманітарні технології.

«Традиційним» суспільствам, хоч би як вони не відрізнялися між собою, властиве *органічне відтворення людини*. Людина, конкретний людський індивід завжди був і залишається предметом всебічної суспільної дії. Бо, зрештою, саме в конкретному індивіді суспільство отримує своє продовження, має засновок власного розвитку і єдину живу силу, яка підтримує його існування. Однак сказане не означає, по-перше, що суспільство завжди формує індивіда як індивіда, а по-друге — що його дія є усвідомленою практикою. Традиція має на увазі не конкретну особу, а *спосіб існування*. Її цікавить не окремий індивід, а рід людський, і навіть не сам по собі, а вписаний у певний порядок світоустрою. Будь-який елемент світоустрою підпорядкований йому як цілому, і лише в цій цілісності та її взаємозв'язках отримує свій особливий сенс. Людина не є винятком з цього загального правила.

Силою традиції кожен отримує наперед визначену матрицю свого існування та діяльності. Образно кажучи, традиція визначає не тільки спосіб дії, а й її смисловий горизонт — її підвалини та її перспективи. В результаті маємо світ, в якому працюють розмаїті і потужні культурні механізми відтворення та формування людини, але вони існують в режимі онтологічних самоочевидностей. Вони постають невід'ємними від індивіда, єдино можливими формами його буття.

Дана диспозиція змінюється в процесі становлення модерного суспільства. Виникає новий тип соціальної дійсності, засновком якого стає людська суб'єктивність. Найнаочніше це виявилось у секуляризації середньовіч-

ного релігійного (оцерковленого!) світогляду та у природно-правовій парадигмі модерну. Зараз не будемо заглиблюватись у тему вкоріненості модерних перетворень в християнському світобаченні та інтелектуальних (і соціальних) здобутках античності. Звісно, модерні новації мають свою тяглість, вони виникають не на порожньому місці. Однак нас наразі цікавить момент розриву, а не спадковості. Природно-правова парадигма обґрунтувала особу як цілком автономне та самочинне буття. Власне, подібне обґрунтування здійснюється вже ренесансним гуманізмом та протестантським персоналізмом, але саме ранньомодерна соціально-філософська думка від Гроція до просвітників XVIII століття перевела ці ідеї в соціальну площину, довівши їх емансипаторський потенціал до завершеного вигляду проекту безкомпромісного перетворення всього суспільства та засад його існування.

Ця всеохопна метаморфоза означала зміну загального механізму легітимації соціальної дійсності та людського буття. Тепер вже не соціокультурна традиція виступала в якості такого механізму, а вимоги «людської природи». Наслідком цього стало перетворення самосвідомого суб'єкта не лише в домінуючий образ людини, а й на засновок соціальності взагалі — людського суспільства в тому, яким йому *належить* бути.

На цьому приматі належного над даним (наявним) слід зупинитися окремо, оскільки в його механізмі за доби модерну можна наочно побачити підвалини дії у форматі гуманітарних технологій. Розв'язанню саме цього питання надають ключового значення дві попередні висловлені тези. Нагадаємо їх, щоб виразніше оприявнити логіку подальших міркувань.

По-перше, ми зафіксували, що «людина становить предмет дії гуманітарних технологій». По-друге, людина є неодмінним «предметом дії» соціокультурних механізмів будь-якого суспільства. Можна навіть посилити цю тезу до рівня неусувної антропологічної компоненти в будь-якій соціокультурній дії, *на що б вона не була спрямована*. Освоєння природи, перетворення умов і середовища існування, найрізноманітніші способи виробництва речей чи діяльність різних соціальних інститутів по підтримці та відтворенню певного соціального порядку — всі вони одночасно і в тій самій дії є активністю по витворенню людини в певних її бажаних якостях. Гуманітарний чинник в сенсі витворення людини властивий будь-якому виду соціокультурної діяльності. Це можна зафіксувати як загальний рефлексивно-антропологічний (чи то «гуманітарний») аспект людської діяльності взагалі: *на що б не була спрямована ця діяльність, що не було б її предметом, в той же час вона формує і створює людину — як людський тип, як життєвий сценарій, як систему ціннісних імперативів тощо.*

З огляду на дану констатацію, особливої ваги набуває виокремлення специфіки дії на людину саме у форматі гуманітарних технологій, адже

у своєму загальному змісті така дія є загальником соціокультурного світу взагалі, а не чимось специфічно властивим виключно гуманітарним технологіям. Природа модерного «належного» дозволяє схопити особливість дії на людину саме у форматі гуманітарних технологій.

Будь-яка соціальна форма передбачає примат належного над просто наявним. Але спосіб зв'язку належного та наявного, зміст самого належного та механізм його конституювання й дієвості, в кожному випадку відрізняється. Самосвідомий суб'єкт — не натуральна даність людської істоти, а своєрідний *припис* їй з боку власне людського: не людська безпосередність, а *сутність* людини. Це людина, *як-ій-належить-бути*, що витворює такий самий належний, відповідний людській сутності світ людського буття.

В традиційному суспільстві діяльність також обумовлена приматом належного, а не лише безпосередньо даного. Однак «належне» тут — це те, що усталилося часом: форми життя, виправдані тривалим існуванням. Не випадково посилення на *давність* певного артефакту чи сенсу в системі традиційної свідомості є першим аргументом на користь його достеменності і достовірності. Водночас в легітимуючому механізмі традиції має силу не голий час, не абстрактна тривалість існування. Належне завжди в основі своїй передбачає посилення на *ідеальний порядок*, який надає значенню та вимозі *безумовний* характер. Онтологічна достовірність ототожнюється з незмінністю. Достоту має буття те, що незмінно і зрештою вічно перебуває. За відомим визначенням Аристотеля, «ми називаємо природою кожного об'єкту... той його стан, що утворюється при завершенні його розвитку» [Політика, А I, 8, 30; 1253a]. Якщо буття не випадкове, а має певний сенс, то завершення розвитку є телеологічно напередданим: те, що історично маємо «наприкінці», сутнісно покладене «від початку». Час тут не стільки створює, скільки виявляє та оприявнює.

Натомість, модерне «належне» цілковито належить *майбутньому*, а не минулому. Однак і тут, як і в випадку традиції, абстрактного посилення на темпоральний чинник замало. Йдеться не просто про розрізнення темпоральних інтенцій у механізмі легітимації дії та людського існування — своєрідної «ретенції» у випадку традиції та «протенції» у випадку гуманітарної технології (взагалі соціального конструктивізму). Соціальний конструктивізм також має свій ідеальний порядок, яким обґрунтовується зміст та спрямованість його дії. Ним є, однак, не щось актуально існуюче, а нове — нова продуктивна *можливість* людського існування.

Відтак сутність гуманітарної технології слід осягнути не лише предметно (в аспекті того, що людина є її предметом), а й *телеологічно* (в аспекті того, що вона спрямована на належний стан людини, якого потрібно — належить! — досягнути для сутнісної відповідності людини самій собі). Цю *самовіднесеність* людини в просторі гуманітарної дії ніколи не можна

забувати. Помилково дивитись на гуманітарні технології суто технічним поглядом, як на специфічний алгоритм діяльності. Так можна досягнути лише «як», а не «що» гуманітарних технологій. Визнаємо, що ефект гуманітарних технологій є суперечливим щодо становища людини і виявляє себе не лише у здобутках, а й у гострих кризах людського існування. Однак попри це, в своїй основі гуманітарні технології постають як новітній спосіб досягнення людиною власної автентичності.

Розпад традиції як основного соціокультурного механізму тягне за собою необхідність нового режиму і механізму самовідтворення соціокультурної дійсності. Ним стає комплементарна подвійна дія особистісного самовизначення з одного боку, і конструктивістська діяльність соціальних інститутів та агрегатів з іншого. Поняття гуманітарних технологій охоплює зміст і характер цієї дії в її спрямованості на людину. Вони є практиками самовідтворення людини, що організуються суспільством в умовах соціальності, побудованої як світ самосвідомого суб'єкта, який постав від початку модерної доби.

Самосвідомий суб'єкт відносно модерної соціальності є не просто даністю людини. Він взагалі є не особа чи істота, а загальний принцип існування — соціального буття так само, як і індивідуального. Посутньо він означає неусувне конститутивне значення раціональної рефлексії в усіх актах людської життєдіяльності. Тому гуманітарні технології є одночасно як витвором самосвідомого суб'єкта, так і мають його за предмет власної дії. Дана обставина має ключове значення для врахування специфіки гуманітарної технології як типу діяльності, для розуміння її внутрішнього механізму.

Сказане щодо генезису та предмету гуманітарних технологій можна узагальнити наступним чином.

Людина природним чином твориться культурою. Вся сукупність культурних практик, окрім свого безпосереднього предметного та цільового ефекту має невід'ємний гуманітарний (антропологічний) ефект — певний вплив на людину, формування певного людського типу та якостей. Однак цей процес технологізується мірою того, як соціальна реальність (а відтак й відповідний їй людський тип) стають продуктом цілеспрямованої суспільно-перетворювальної діяльності. Відбувається «знешлюдження» культурних практик, які втрачають традиційні антропологічні відповідники. Це відбувається мірою руйнації традиційного суспільства в процесі модернізації. Автономна особистість модерну — це чиста самість, що самовизначається. Відтак всі культурно-символічні порядки щодо неї стають соціальними *ролями*, які вона грає. Між людиною (особою) та культурно-символічним порядком таким чином встановлюється *дистанція*, простір нетотожності людини і культури. Щодо культури особа стає *метапозицією*, а сама культурна реальність — простором її самореалізації. Тут про

гуманітарні технології можна казати передусім як про режими *самовиховання* особи.

Структура і механізм дії гуманітарної технології

З попереднього аналізу стає ясно, що генезис гуманітарних технологій невід’ємний від становлення модерного суспільства. Самі вони заступають місце традиції як способу відтворення людини. В своїй основі модерне суспільство є конструктивістським: тобто свідомим витвором людської волі, що реалізує певний соціальний проект. Причому йдеться не про свавільне перетворення суспільства, а про реалізацію вимог самої людської природи, про приведення у відповідність їй форм людської життєдіяльності та стосунків. Тому весь модерний конструктивізм — від ліберально-буржуазних перетворень суспільства до тоталітарних утопій чи соціальної держави — надихається ідеалом людської автентичності. Якому, зрештою, мають слугувати і гуманітарні технології.

Відтак вони уможливлюються у світі, цілеспрямовано створюваному людською волею. Як тип діяльності вони можуть існувати і досягати бажаного ефекту лише у дійсності, яка складається з свідомих самопокладань різноманітних суб’єктів. Люди як предмет дії гуманітарних технологій не є простими об’єктами. Продуктом гуманітарних технологій є певні форми життєдіяльності — фактично, форми організації власної людської активності чи то самореалізації. В самій гуманітарній технології має бути витриманий внутрішній баланс між заданістю способу діяльності, який вона формує, і самочинністю суб’єкта, формою самореалізації якого цей спосіб стає. Перекіс у той чи той бік руйнує ефект гуманітарної технології.

Якщо людина зводиться лише до об’єкта, якому намагаються нав’язати певні форми та інтенції життя, то виникає конфлікт між подібною практикою та базовим онтологічним припущенням щодо людини як самосвідомого суб’єкта, що ним керується вся модерна соціальна практика і на ґрунті якого тільки й уможливлюється сама гуманітарна технологія. Тобто виникає перформативна суперечність між дією гуманітарної технології та її власними передумовами — перше скасовує друге. Очевидно, що наслідком може бути лише криза подібних гуманітарних технологій, неадекватних власному призначенню.

З іншого боку, без відчутного формуючого впливу на суб’єкта, його перетворення силою цілеспрямованих гуманітарних практик, гуманітарні технології не будуть мати належного універсального, суспільного ефекту. Мало сказати, що предметом їх дії є людина. Не менш важливо констатувати, що це «людина-для-суспільства», соціальний індивід. Гуманітарні технології стільки ж формують людські особистості, скільки й створюють

певну соціальну цілісність — інтерсуб'єктивність спільного життя людей, їх стосунків та комунікації. Свого впливу на особистість гуманітарні технології досягають якраз через цю створювану ними соціокультурну інтерсуб'єктивність, а не прямими приписами щодо особи.

Доходимо висновку: необхідний для ефективності гуманітарної технології баланс між автономією (самочинністю) суб'єкта та її загальними, посутньо соціальними цілями досягається через створення форм соціокультурної інтерсуб'єктивності. Саме вони, ці інтерсуб'єктивні форми людського життя, стосунків та самореалізації, і є головним продуктом гуманітарних технологій та інстанціями їх впливу на життєдіяльність індивідів. За своєю природою для досягнення максимальної ефективності гуманітарні технології мають бути способами *непрямої дії*. Ними створюється певне середовище, інфраструктура існування, потрапляючи в яке особа зазнає бажаного впливу і набуває відповідних якостей. Гуманітарні технології мають *спонукати*, а не примушувати, *відкривати* перспективу, а не позбавляти можливостей самореалізації, впливати на вибір, а не скасовувати його. Виникаючи у світі самопокладань, гуманітарні технології мають на меті не придушувати енергію особистого самовизначення, а *активізувати* її та *спрямовувати* в належне русло.

Втім, потенційно руйнівний (для самої гуманітарної технології) характер перетворення людини на об'єкт не забезпечує побудову деяких гуманітарних технологій саме за принципом такої руйнації. Понад те, посилення руйнівного потенціалу гуманітарних технологій на певному етапі суспільного розвитку стає закономірним. Загальним виразом цієї тенденції стає усунення поняття людини на користь поняття «людських ресурсів», що є характерним для суспільства мас і особливо для соціальних практик тоталітарного перетворення суспільства. Тобто гуманітарні технології здатні виконувати дві відмінні, навіть взаємовиключні ролі: бути практиками конституювання та ствердження людської самості (автономного індивіда), і бути практиками підпорядкування індивіда суспільному цілому, тій чи тій тотальності, тобто реалізовувати зазіхання соціуму як цілісності на індивіда.

В просторі тоталітарних утопій ефективність суспільного цілого підпорядковує собі знеособленого індивіда у вигляді мас. Відповідно в цих умовах гуманітарні технології стають всеохопним процесом *формування і мобілізації мас*. Крах тоталітарних утопій не означає зникнення даної диспозиції. Просто її ефекти набувають часткового, локального характеру, як от проект «суспільства добробуту (споживання)», дія від імені окремих соціальних тотальностей (корпорації, фірми, політики, масмедіа тощо). Саме тут макросоціальні перетворювальні технології в межах тоталітарних проектів витісняються «гуманітарною інженерією» часткових цілей і окремих соціальних агентів та інститутів.

З огляду на сказане можна констатувати, що гуманітарним технологіям властиві ті ж суперечності та загрози, що й феномену техніки загалом. З одного боку, техніка стає джерелом небаченої продуктивності щодо умов людського існування, з іншого — її нестримний розвиток спричиняє підрив і навіть унеможливлення існування людини. Цю внутрішню суперечність розвитку техніки уособлює *екологічна криза*, а способом її розв'язання стає екологічно безпечне виробництво. Так само й щодо гуманітарних технологій має бути висунута вимога *екологічної безпечності*. Відмінність вимог безпеки в даному випадку від ситуації промисловості полягає в тому, що йдеться не про збереження природного середовища та його ресурсів (саме поняття природи як «ресурсу» робить позицію паліативною), а про збереження людини — живих сил (як органічних, так і духовних) людської особи. Аналіз гуманітарної технології з точки зору її екологічної безпечності є метою *соціокультурної експертизи* гуманітарних технологій.

Екологічну безпеку гуманітарних технологій помилково зводити до морального імперативу чи навіть до вимоги виживання чи самозбереження людини. Її вимагає домінуюча тенденція сучасного суспільного розвитку. Можна сказати, що разом з добою індустріального суспільства відходить у минуле *принцип мобілізації* як основний чинник соціально-організованої дії. На зміну йому прийшов *принцип мобільності*, який відповідає реаліям інформаційного глобального суспільства. Відбувається своєрідне відродження ролі і самочинності особистості. Воно не означає відновлення у правах класичної модерної самості, обґрунтованої просвітниками автономії особистості. Ефект суспільства має й на сьогодні зберігати свою дієвість, і в будь-якому випадку спричинений ним історичний, соціокультурний ефект назавжди викарбуваний у тілі людства. Тому в сучасних умовах доречно казати не про класичну форму людської суб'єктивності у вигляді автономної особистості, а про нову форму *сингулярності*. Сингулярність від класичної індивідуальності відрізняє, передусім, інший тип побудови її ідентичності. Яка тепер постає не через абстрактну собітотожність, а через вільне включення в різні «місця доступу». Моделлю такого може слугувати користування інтернетом та іншими інформаційно-комунікативними мережами. Комплементарною до сингулярності величиною виступає те, що наразі концептуалізується як «мережне суспільство».

Гуманітарні технології в контексті соціальних практик. Класифікація гуманітарних технологій

Існування гуманітарних технологій породжує ще два важливих питання. Перше стосується їх співвідношення з іншими соціальними та культурними практиками. Друге виникає в зв'язку з широким полем дії гуманітар-

них технологій та, відповідно, їх змістовим розмаїттям. Розглянемо ці два питання.

Гуманітарні технології є невід'ємною частиною самовідтворення сучасного суспільства. Це робить їх *соціальними* за своїм характером практиками. Разом з тим, було б помилково ототожнювати гуманітарні та соціальні технології. Найперша їх відмінність полягає у предметній спрямованості. Якщо соціальні технології у власному сенсі слова мають на меті перетворення суспільства, то гуманітарні спрямовані на конкретну людину, людську особу. Разом з тим, їх перетинання, своєрідна змістова дифузія, є не менш характерним моментом, аніж розрізнення.

Понад те: якщо виходити з поняття людини в широкому сенсі, то треба мати на увазі весь «світ людини» і, природно, суспільство як його невід'ємну частину. В такому ракурсі соціальні технології можуть бути досягнуті як різновид гуманітарних. Не менше підстав й перегорнути це відношення: людина не є абстрактним індивідом, а існує завжди як учасник суспільства. Відтак гуманітарні технології як практики формування та розвитку особистості є частиною соціальних технологій, спрямованих на створення певного типу суспільства.

В так званій «системно-мислєдїяльній методології» Г. П. Щедровицького та його колег гуманітарна технологія визначається як «систематизація, співорганізація та впорядкування у просторі та часі компонентів цілеспрямованої колективної діяльності людей на основі сучасного гуманітарного знання» [3, 257]. Дане визначення демонструє неоднозначність феномена гуманітарних технологій. В ньому зроблений акцент на гуманітарній технології як формі організації спільної, колективної діяльності людей. Однак цим втрачено чималий масив гуманітарних технологій, які є техніками «підключення про себе», формами самовиховання особистості та її рефлексії, однак створеними не цією конкретною особою, а залучені нею з загального культурного арсеналу. З іншого боку, не враховані численні технології впливу суспільства на індивіда, які є не стільки формами «колективної діяльності», скільки специфічними «місцями присутності» та формами залучення індивіда до соціокультурної реальності. Під цю категорію підпадають, наприклад, різноманітні вияви того, що Фуко називав «біовладою». Техніки біовлади, якими, образно кажучи, суспільство «викарбовує» себе в тілесності індивіда з великою натяжкою можна помислити як форми колективної діяльності. Тому визначення гуманітарної технології має робити наголос не стільки на колективному, скільки на соціальному характері її дії.

Також уточнення потребує посилення на конститутивну роль гуманітарного знання у гуманітарній технології. Безумовно, сам феномен техніки є втіленням об'єктивного знання, що його здобуває наука. Однак не менш

важливою засадою гуманітарної технології є не тільки її основа у вигляді наукового знання про людину, а й її *цілеспрямованість*. В контексті гуманітарної технології знання здебільшого засіб, а не мета. «Телеологізм» гуманітарної технології, а відтак категорія не лише знання, а й *інтересу* мають бути враховані не менше уважно. Гуманітарні технології є сукупністю культурних практик, які діють на людські ресурси з цілями різного гатунку: виробничого, споживчого, політичного, освітнього тощо. Можна сказати, що під титулом «гуманітарної технології» виокремлюється особливий клас соціальних дій, спрямованих на надання певної якості людині (людям) як ключовому учаснику суспільної діяльності. Узагальнюючи, можна сказати, що гуманітарна технологія передбачає цілеспрямоване створення певного символічного порядку та комплексу практик, що його підтримують та відтворюють.

За своєю спрямованістю гуманітарні технології можуть бути класифіковані наступним чином.

По-перше, це «технології залучення» — становлення і формування людини як культурно визначеної істоти. Найбільш поважний масив практик такого типу становлять освітні технології, які мають на меті залучення людини в історично посталу культурну реальність. Такого ж гатунку є різноманітні практики соціалізації особи, хоча поняття соціалізації можна тлумачити надто широко, охоплюючи ним весь масив соціального досвіду. Завдяки гуманітарним технологіям залучення конкретний індивід стає учасником культури, особою у певній культурній визначеності.

Другу категорію гуманітарних технологій становлять «технології кваліфікації», які передбачають людину як виконавця певної діяльності, справи. Це різноманітні техніки відбору, підготовки та оптимального використання кадрів (в тому числі використання психологічних ефектів сумісності), тренінги по опануванню певного типу дій тощо. Завдяки цій категорії технологій задовольняється запит на відповідні «людські ресурси» суспільного виробництва у широкому сенсі слова.

Третій тип гуманітарних технологій пов'язаний з політичною та управлінською діяльністю. Це різноманітні техніки здобуття електоральної підтримки, суспільного визнання, створення публічного іміджу, а також виконання задач управління. Спільним знаменником цих вельми розмаїтих технік є вплив на людську волю, досягнення або її прямої підпорядкованості, або прихильності щодо відповідних персон, інституцій та рішень.

Четверта категорія технологій — це організація процесів комунікацій між людьми та загалом комунікативної дії на людину. Через комунікацію особа стає учасником тієї чи тієї спільноти, тому гуманітарні технології комунікації є одночасно формами участі людини у суспільстві та окремих його середовищах.

Нарешті, п'ятий різновид охоплює різноманітні техніки «підключення про себе», самовиховання, самовідновлення тощо. Загальним результатом даної категорії гуманітарних технологій є свідомо себе особистість, яка здатна виробити і цілеспрямовано реалізувати певний життєвий сценарій.

Вже навіть з цього стислого переліку стає очевидним як різноманітність гуманітарних технологій, так і певна їх контрадиктивність одна щодо іншої. Гуманітарні технології різних типів не лише діють суголосно, в обширі єдиної мети. Вони здатні й конфліктувати одна з одною, взаємно протидіяти. Або виконувати одна щодо іншої компенсаторну чи амортизаційну функцію. Ця обставина вимагає не зупинятися на загальній класифікації гуманітарних технологій, а й аналізувати складну й часом суперечливу структуру їх взаємодії. У цьому полягає також одне з призначень соціокультурної експертизи гуманітарних технологій, а саме — аналіз інтегративного ефекту їх застосування.

В якості підсумку зауважимо, що хоча освіта як соціокультурний інститут належить передусім до технологій залучення, вона водночас — в умовах суспільства знань — набуває значення певного інтегратора всіх гуманітарних технологій. Адже саме освіта забезпечує доступ до компетенцій, заснованих на знанні. Тому освіту можна розглядати як гуманітарну технологію *par excellence*. Разом з тим, дану інтегративну роль освіти не можна розглядати як безпроблемну. Насправді в умовах сучасного світу «суспільство знань» є не стала величина, а процес перетворень, який триває. Компетенції становлять важливий соціальний капітал, за який точиться змагання та боротьба. Було б перебільшенням казати, що освіта має монополію доступу до компетенцій навіть у найбільш інформатизованих середовищах. Роль позицій влади, багатства, соціальних привілеїв та інших чинників залишається значною, що інколи перетворює доступ до компетенцій (а це передбачає й визначення режиму їх функціонування) місцем соціального напруження й навіть конфлікту. Якою повинна бути освітня система, щоб запобігти такому конфлікту і забезпечити найбільш продуктивний режим доступу до компетенцій? Це одне з ключових питань, що має розв'язати сучасний освітньо-філософський дискурс.

Література:

1. Єдність світу і розмаїття культур. Матеріали круглого столу //Філософська думка.— 2011.— № 4.— С.5–48.
2. К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. Париж: Изд-во ЮНЕСКО, 2005.— 240 с. режим доступу: <http://www.ifap.ru/library/book042.pdf>
3. Крупник С. Гуманитарные технологии //Всемирная энциклопедия: Философия.— М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2001.— С.257–259.
4. Лиотар Ж.— Ф. Состояние постмодерна.— М.— СПб.: Алетейя, 1998.— 160 с.

5. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции — М.: АСТ. 2004.— 349 с.
6. Mead M. Continuities in Cultural Evolution. — New Haven: Yale University Press, 1964. — 471 p.

Викторія Шамрай. Образование в системе гуманитарных технологий

В статье рассматривается новое качество, приобретаемое образованием в условиях глобального мира, а именно его превращение в гуманитарную технологию. В связи с этим проанализирован генезис феномена гуманитарных технологий, предпосылки технологизации культурного самовоспроизводства человека, структура и механизм действия гуманитарной технологии, неотъемлемой составляющей которой является социокультурная экспертиза. Решающее значение для технологизации процесса культурного самовоспроизведения человека имело превращение мира в спродуцированный человеческой деятельностью конструкт (символический и артефактивный порядок, который тяготеет к автархии). Соответственно изменяется диспозиция мироотношения: место «овладения природой» занимает «использование культурных кодов». Предложена классификация гуманитарных технологий как системы культурных практик, которые охватывают всю сферу человеческой жизнедеятельности. По своей направленности выделено пять основных типов гуманитарных технологий: технологии приобщения, технологии квалификации, технологии управления, технологии коммуникации и технологии «заботы о себе». Образование определяется как гуманитарная «технология приобщения». В то же время в условиях «общества знаний» она играет универсальную роль в качестве общезначимого режима доступа к компетенциям.

Ключевые слова: гуманитарная технология, знание, компетенция, культурные практики, мироотношение.

Victoria Shamrai. Education in the System of Humanitarian Technologies.

In the article new quality of education is examined in the context of the global world, namely transformation of education on humanitarian technology. Genesis of the phenomenon of humanitarian technologies, precondition of technologisation of cultural reproduction of man, structure and mechanism of action of humanitarian technology is analyzed in this connection. Its inalienable constituent is sociocultural examination. A decisive value for technologisation of cultural self-reproduction of man had converting of the world into construct produced by human activity (symbolic order that gravitates to the autarchy). Accordingly the disposition of world-attitude is changed: instead of «acquisition of nature» the «use of cultural codes» has appeared. The author proposes the classification of humanitarian technologies as systems of cultural practices that embrace all sphere of human vital activity. According to humanitarian technologies orientations five basic types are distinguished: technology of involving, technology of qualification, management technology, technology of communication and technology of «caring about itself». Education is determined as humanitarian «technology of involving». At the same time in the context of «society of knowledge» it plays a universal role as a generally valid mode to the competences.

Keywords: humanitarian technology, knowledge, competence, cultural practices, worldattitude.